

Braunitzer Gábor

A tudományos közlemények szerzőségének néhány etikai és jogi vonatkozásáról

BEVEZETÉS A tudományos közlés az előmenetel szempontjából egyre nagyobb jelentőségű már a klinikumban is, elsősorban azért, mert tárgyilagos képet ígér az egyén tudományos teljesítményéről. Hogy valóban ezt nyújtja-e, az sokszor vita tárgya, az azonban kétségtelen, hogy a tudományos közlés a szakdolgozattól az MTA doktori disszertációig elkíséri a tudományos pályán tevékenykedőt, és értékelést von maga után. Ez az értékelés kifejeződik a bírálók jó véleményében, magasabb pozíció elnyerésében és nem ritkán jelentős anyagi források odaítélésében, de ezek ellenkezőjében is. Annyi biztos, hogy aki tudományos területen érvényesülni akar, annak közölnie kell. Az angol némileg nyersen, de valójában sajnálatosan pontosan fogalmaz: publish or perish, azaz publikálj vagy pusztulj! Ez az állandó közlési kényszer komoly gondot vet fel, hiszen csak kevesektől várható el, hogy rendszeresen, sok, kiváló minőségű tudományos munkát írjanak. Amikor ezt a követelményt mégis mindenkire egységesen alkalmazzuk, óhatatlan, hogy alapvetően a nagy mennyiség követelménye fog megvalósulni, hiszen valamit közreadni mindenki képes, ráadásul minél közvetlenebbül létkérdés az adott kutató számára, hogy rendszeresen írjon cikkeket (akár anyagi, akár előmeneteli szempontból), annál kevésbé számíthatunk arra, hogy önmagával szemben magas elvárásokat támaszt, és annál inkább válik a munkája egyfajta „megélhetési tudománnyá”. Korunk tudományának ez a súlyos kérdése ráadásul úgy tűnik, nem is köthető egyértelműen a tudománytámogatás színvonalához vagy a kutató anyagi megbecsültségéhez. A japán Yoshitaka Fuji az aneszteziológia területén azzal vonult be az orvosi közlés történelmébe, hogy mintegy 200 közleményének legalább fele tartalmazott hamis adatokat (Cyranoski 2012). Még nagyobb port kavart, amikor az egyesült államokbeli Bell Laboratories munkatársa, a fizikus Jan Hendrik Schön 2000-ben és 2001-ben a Nature-ben és a Science-ben összesen huszonhat közleményben számolt be általa elért áttörésekről, majd ezeket a közleményeket kivétel nélkül visszavonták, mert kiderült, hogy adathamisításra épültek, sőt a fizika mai állása szerint lehetetlen eredményeket tartalmaztak (Service 2002). A vétkes kutatót azóta a doktori fokozatától is megfosztották, de az eset visszhangja velünk maradt: még

a legszínvonalasabbnak hitt folyóiratok is megtéveszthetők, és vannak, akik készen állnak rá, hogy személyes céljaik érdekében akár nyilvánvaló hazugságokkal tévesszék meg ezeket.

A szerzőség és különösen a szerzői sorrendben elfoglalt hely természetesen kiemelt területe a lehetséges visszaéléseknek, hiszen az egyes kutatók személyes előmenetele függ attól, hogy közleményeik hány százalékában töltenek be első/utolsó szerzői helyet, és hogy független idézettségük hány százaléka származik ezekből a közleményekből. Példaként azonnal felhozható a Magyar Tudományos Akadémia doktori szabályzatának ide vonatkozó szakasza: „Minimumkövetelmény, hogy az impaktfaktorkövetelmény-érték kétharmadát és az idézettségkövetelmény-érték felét a PhD fokozathoz beadott értekezésben nem szereplő első és utolsó szerzős közlemények összegével kell teljesíteni” (1).

Nem ritkán helyi docensi követelményrendszerekben is találkozunk hasonló elvárással, ami azt jelenti, hogy a kutató már alacsonyabb beosztásban is törekedni fog arra, hogy a közlemények első vagy utolsó szerzője legyen. Tapasztalat azonban, hogy sokszor ezek pontos jelentése sem világos. Azzal az orvosok még nagyjából tisztában vannak, hogy az első szerző körülbelül az, aki a „legtöbb munkát végezte” az adott kéziratban leírt eredmények megszületése érdekében, az utolsó szerző szerepe már jóval kevésbé világos, a levelező szerző (corresponding author) pedig sokszor egészen megfoghatatlannak hat, nem is beszélve a szerzősorrend kialakítását övező tanácstalanságról.

Ez a nagyfokú bizonytalanság a visszaélések egész sorára ad lehetőséget. Ezek lehetnek jóhiszeműek (az egyes szerzői minőségek hiányos ismeretében a szerzők egyszerűen „kiosztják” egymás közt a helyeket), de kimondottan szándékosak is (egy-egy intézményvezető akár nyíltan megköveteli, hogy a helyben születő közlemények mindegyikének utolsó szerzője legyen).

Bár a hazai irodalom ezekben a kérdésekben meglehetősen szűkszavú (Palkovits 2005; Bösze–Palkovits 2006; Gaál 2007;

Gligor 2008), a nemzetközi tudományos közvéleményt már régen és igen élénken foglalkoztatja a téma (Burman 1982; Bennett–Taylor 2003; Claxton 2005; McKneally 2006; Baerlocher–Newton–Gautam–Tomlinson–Detsky 2007; Strange 2008). Ennek következtében többféle ajánlás és szabályzat is rendelkezésünkre áll, de már a Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexe is tartalmaz idevonatkozó szabályozást.

Az alábbiakban ezen iránymutatások lényegét kívánom röviden összegezni, tekintettel a szerzőséggel kapcsolatos helyes és helytelen gyakorlatokra, rövid kitérővel a szerzői jogok irányába. Áttekintésem elsősorban a szaccikkformátumú tudományos közlemények szerzőségi kérdéseit érinti.

KI MINŐSÜL SZERZŐNEK? Mielőtt az egyes szerzői minőségeket vagy a szerzősorrendet tárgyalhatnánk, azt kell átgondolni, ki lehet egyáltalán szerzője tudományos közleménynek. Szerző-e a laborasszisztens? Vagy még a PhD-hallgató sem? Mi a helyzet a TDK-munkában tevékenykedő, alapképzésben részt vevő hallgatókkal?

Az idevonatkozó ajánlások és helyi szabályozások közös nevezőjeként látszik körvonalazódni az a főszabály, miszerint a szerzőség feltétele, hogy az adott személy önálló *szellemi teljesítménnyel* járult hozzá a munkához, azaz a kézirat létrejöttéhez. Ez mindenképpen helyes és követhető alapelvárás, mégpedig kötelező érvényű értelmezéssel, azaz hogy a hozzájárulásnak önállónak és szelleminek kell lennie. Példaként egy laborasszisztens munkája hozható fel. A laborasszisztens olyan személy, aki szerződés alapján azért kap folyamatos díjazást, hogy bármely kísérlet olyan mozzanatait elvégezze, amelyekhez személyes szaktudása szükséges. Ilyen módon csupán az, hogy elvégzi, amire szerződött, nem alapozza meg a szerzőséget, hiszen bár munkája szellemi elemeket is feltételez, hozzájárulása az adott kézirat szempontjából nem önálló (hiszen azt szokásosan, általános kötelezettsége alapján végzi). Más a helyzet akkor, ha például a kísérlet lebonyolítása közben (vagy akár már a tervezés során) előre nem látott nehézség merül fel, az asszisztens pedig erre szaktudása segítségével egyedi megoldást dolgoz ki. Ilyen esetben már megalapozott a szerzőség, hiszen az asszisztens itt már túllépi a kötelessége kereteit, valamint az is elképzelhető, hogy a megoldás hiányában a kísérlet kudarcba fulladna.

Lássunk most példákat tényleges iránymutatásokra. Elsőként egy részletet a nemzetközi szinten is mérvadó szervezet, az International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE), egyébként nem túl szerencsésen szövegezett ajánlásából (2). Az ICMJE a szerzőség kritériumainak tekintetében a következő ajánlást teszi:

„A szerző olyan személy, aki részt vállalt:

- a kutatás tervezésében vagy az adatgyűjtésben, adatelemzésben,

- a kézirat elkészítésében vagy részletes áttekintésében és
- a kézirat beküldés előtti jóváhagyásában.
- Továbbá felelősséget vállal a munka minden részéért, hogy amennyiben a munka bármely részének pontosságát, egészét bíráló érné, a felmerülő kérdések kielégítő tisztázását segíteni tudja.

Azon túlmenően, hogy a szerző felelős az általa elvégzett munkáért, képesnek kell lennie arra, hogy az egyes társszerzők szerepét a munkafolyamatban pontosan azonosítsa, és bizonyosnak kell lennie abban, hogy minden társszerző jóhiszemű módon járult hozzá a munkához.

A szerzőként feltüntetett személyeknek meg kell felelniük a fentebb részletezett négy szerzői feltételnek, és akik ezeknek megfelelnek, azokat szerzőként fel kell tüntetni. Aki ezeknek a feltételeknek nem felel meg, azt köszönetnyilvánítás illeti” (a szerző fordítása).

Ebben az ajánlásban, lényegét tekintve, kétségtelenül benne van az önálló és szellemi hozzájárulás követelménye, de véleményem szerint ebben a formában több ponton aggályos. Az első ilyen aggály a négy feltétel együttes elvárása, amire korábban Bennett és Taylor is felhívta a figyelmet (Bennett–Taylor 2003). Ez, kis túlzással, azt feltételezi, hogy a munka során mindenki mindenben részt vett. Az ajánlás megszövegezője valószínűleg inkább azt szerette volna hangsúlyozni, hogy aki szerzőként lép fel, az a munka minden részletével legyen tisztában, és amennyire beosztása, képességei stb. engedik, ezekben törekedjen részt venni. Ez szintén követésre érdemes irány, ugyanakkor ebben a megfogalmazásban inkább a laboratóriumi munkamegosztás elvetésének, avagy rosszallásának tűnik. Kwok véleménye szerint ez a megfogalmazás jó, és a szerzőséggel visszaélők éppenséggel azt használhatnák ki, ha a feltételek vagylagosan lennének megfogalmazva (Kwok 2005), de ezzel nehéz egyetérteni. Egyfelől azért, mert akár hogyan is fogalmazunk, aki csalni akar, egyszerűen a megfogalmazáshoz igazítja az állítólagos szerepét. Másfelől a feltétel létszerűtlensége miatt. Semmi elítélendő nincs abban, ha egy munkacsoportban nem mindenki ért azonos szinten az adatelemzéshez, vagy ha a kézirat elkészítését arra a munkatársra bizzuk, aki a szakírás területén a legjobb képességekkel rendelkezik. Ha az eltérő képességek ellenére mindenkit minden részfolyamatba érdemben be akarnánk vonni, a kutatás valószínűleg vontatott, feszültségekkel terhes tevékenységgé válna, amit senki nem művel szívesen.

Furcsa a harmadik követelmény is. Egyfelől sok esetben átfedésben van a másodikkal, másrészt az is kiolvasható belőle, hogy – ad absurdum – aki nem hagyta jóvá a kéziratot annak leadása előtt, az nem minősül szerzőnek, tehát legfeljebb köszönetnyilvánítás illeti, még az önálló és szellemi hozzájárulása ellenére is. Ez persze mindenképpen hatékony módja annak, hogy egy-egy időközben nemkívánatosá vált vagy túl kritikus kollégát egyszerűen

kihagyjunk a közleményből, de az ICMJE aligha erre kívánt lehetőséget nyújtani. Sokkal valószínűbb, hogy azt kívánták hangsúlyozni, hogy minden szerzőnek joga a kézirat jóváhagyása, ahogyan erről később a jogi vonatkozások kapcsán még szó is lesz.

A negyedik követelmény szinte egyáltalán nem értelmezhető, különösen az azt követő bekezdésre tekintettel. Miért kellene minden szerzőnek az egész munkáért felelősséget vállalnia? Egyfelől ez, a későbbiekben ismertetendő módon, az idősebb vagy utolsó szerző feladatköréhez tartozik, másfelől két sorral lentebb ugyanez az ajánlás mondja azt, hogy a szerző a saját munkájáért felelős az egészen belül.

Szintén nehéz azt érteni, hogyan írható elő, hogy a szerzőnek szerzőtársai jóhiszemősége felől bizonyosnak kell lennie. Itt a szándékolt jelentés valószínűleg inkább az volt, hogy olyasmihöz szerzőként ne adjuk a nevünket, amelynek a tisztaságáról nem vagyunk meggyőződve. Meglehet, szerencsésebb lett volna egyszerűbben fogalmazni.

Mindent összevetve, ha a szövegezéstől eltekintünk, az ajánlásból lényegileg a következő olvasható ki: szerzőnek az minősül, aki érdemben részt vett a kutatási munkában, érti annak a menetét, a munka eredményeként született kéziratot legalább olvasta, és egyetért annak tartalmával (ha nem, észrevételt tett), végül pedig felelősséget vállal a saját hozzájárulásáért. Ilyen értelemben az ajánlás követésre érdemes elveket fogalmaz meg, bár még így is némileg leszűkítő módon értelmezi az önálló szellemi hozzájárulást, hiszen előfordulhat, hogy adott kutató az adott kísérlet menetét pontosan érti, annak hátterével tisztában van, de gyakorlati feladat éppen neki nem jutott, ellenben a kéziratot a rendelkezésére álló adatok alapján magas színvonalon megírja. Az idézett ajánlás szerint ez a kutató nem lenne szerző, hiszen magában a kísérletes munkában nem vett részt, ugyanakkor látnunk kell, hogy hozzájárulásának önálló és szellemi mivolta tagadhatatlan. Méltatlan lenne az ilyen nagyságrendű hozzájárulást egyszerű köszönetnyilvánítással ellentételezni. Lássuk most, mit mond ehhez képest a szerzőségről az MTA Tudományetikai Kódexe (3).

A KÖZLEMÉNY SZERZŐJE „Szerzőként kell szerepeltetni azt a személyt, aki tudományos munkáján keresztül jelentős hozzájárulást adott a kísérletek tervezéséhez, megvalósításához, az eredmények értékeléséhez és ellenőrzéséhez. Az intézményben, intézetben betöltött pozíció vagy a kutatás finanszírozásában betöltött szerep önmagában nem indokolja, hogy valaki a közlemény szerzőjeként legyen feltüntetve. Tiszteletbeli szerzőség nem engedhető meg.”

Az kétségtelen, hogy a Kódex még az ICMJE ajánlásánál is szűkebbre szabja a szerzők lehetséges körét: itt már csak azok jönnek szóba, akik közvetlenül részt vettek a kísérletes munkában és az eredmények kiértékelésében. Ez az önálló szellemi hozzájárulás elvéhez képest mindenképpen túl

szűk keret; véleményem szerint a szabály szó szerinti alkalmazása mindenképpen olyanok kizárására vezethet, akik hozzájárulásuk okán legalább köztes szerzősége (lásd később) joggal tartanának igényt. Megfogalmazódik viszont egy nagyon fontos kitétel, nevezetesen, hogy szerzősége intézményi beosztás vagy pénztámogatás alapján nem lehet igényt tartani. Ez a kitétel egyfelől egy jól ismert – és a későbbiekben még tárgyalandó – kérdést céloz meg, másfelől azt is sugallja, hogy az intézményi beosztás a szerzőség szempontjából lényegtelen. Ebből az is következik, hogy tisztán ilyen alapon senkit nem lehet kizárni a szerzők köréből, és ez egy igen lényeges megfontolás a hallgatói hozzájárulások tekintetében is. A Kódex a 4.4.1. pont utolsó fordulatában a tiszteletbeli szerzőség tilalmát nevesítve említi, ami tulajdonképpen csupán a korábbiak nyomtatékosítása, illetve kiterjesztése olyan esetekre, amikor a „tiszteletbeliség” oka nem intézményi beosztás vagy anyagi hozzájárulás. Ezekről az esetekről később szólunk.

E körben végül a Harvard Medical School irányelveit (4) idézem. A Harvard Medical School 6 pontban ad útmutatást a szerzői minőségre vonatkozóan:

„1. A szerzőkénti minősülés feltétele, hogy az ekként minősülő lényeges és közvetlen szellemi hozzájárulással segítse a munka megvalósulását. Például legyen szerepe a kutatási munka elméleti megalapozásában, megtervezésében vagy a munka során nyert adatok elemzésében. Tiszteletbeli vagy vendégszerzőség nem elfogadható. Az, hogy valaki a kutatás előmozdítására anyagi támogatást szerez, technikai szolgáltatást nyújt, résztvevőket toboroz vagy anyagokat biztosít, még abban az esetben sem alapozza meg a szerzőséget, ha ezek alapvető fontosságúak a munka szempontjából.

2. Mindenkit, aki jelentős szellemi hozzájárulással segítette a munka megvalósulását, szerzőként kell feltüntetni. Köszönet illeti azokat, akik egyéb jellegű jelentős hozzájárulással segítettek a munkát.

3. Ha a kutatás olyan csoportban valósult meg, ahol az egyes tagok hozzájárulásának jellege (a specializáltság folytán) igen eltérő, a csoport tagjai csak saját hozzájárulásukért tartoznak felelősséggel.

4. A kézirat elkészültében minden szerzőnek részt kell vennie, legalább azzal, hogy az egyes időközi változatokat (draft) elolvassa, és azokat jóváhagyja, vagy azokhoz kritikai megjegyzéseket fűz.

5. A szerzők egyikének a munka egészéért felelősséget kell vállalnia, még abban az esetben is, ha a munka minden egyes részmozzanatának nem szakértője.

6. Az előző pontban írt szerzőnek feladata, hogy meggyőződjön arról, minden társszerző eleget tesz az alapvető szerzőségi

kritériumoknak, és hogy az egyes társszerzők hozzájárulását röviden egy dokumentum formájában összegezze, amely dokumentumot minden társszerzőnek jóvá kell hagynia, ezt követően pedig a Finanszírozási Osztályon kerül megőrzésre.”

A bemutatott három ajánlás/követelményrendszer közül talán a Harvard iránymutatása a leginkább életszerű. A másik kettőhöz hasonlóan megköveteli az önálló szellemi hozzájárulást, de ennek lehetséges módjait nem tételesen, csupán példálózó jelleggel sorolja fel, a 2. pontban pedig még meg is erősíti, hogy mindenki szerző, aki jelentős szellemi hozzájárulást tett. Ilyen módon a szerzőség a fő követelménynek (az önálló, jelentős szellemi hozzájárulásnak) megfelelően mégis rugalmasan kezelhető. Előremutató az is, hogy a szöveg felismeri, hogy nem lehet mindenki felelős a munka egészéért, sőt még azt is megengedi, hogy nem mindenki érti teljesen a munka minden részletét. Az 5. és 6. pontból kitűnik, hogy még a felelősnek kinevezett szerző sem szakmailag vállal felelősséget a munka egészéért, sokkal inkább azért, hogy az egyes részfeladatokat olyanok végezték el, akik szakmai színvonala megfelelő, és akik teljesítik a szerzőség előírásait. Rövid említést érdemel még a Palkovits Miklós által idézett amerikai „8 szempontos” rendszer, amely talán az összes szempontrendszer közül a legengedékenyebb, ugyanis 8 szempont (ötlet, kezdeményezés, elképzelés, megtervezés, kivitelezés, értelmezés, értékelés, megírás) bármelyikének megléte esetén erkölcsösnek tartja a szerzőnek minősítést (Palkovits 2005).

Mindezen megfontolásokat egybevetve azt lehet mondani, hogy a szerzőség legfontosabb feltétele az önálló szellemi hozzájárulás, és ez az a minimum, amely minden helyi szabályozás számára javasolható. Korábban volt szó arról is, hogy a szokványos, egyéb módon elismert tevékenység (pl. asszisztencia) önmagában nem alapoz meg szerzőséget. Ezekben az esetekben önálló teljesítmény csak a kötelesség alapján végzett feladaton túlmutató, egyedi hozzájárulás lehet. Úgy gondolom ezek alapján, a szerzőség kérdésében való állásfoglaláshoz haszonnal alkalmazható a következő tétel: Szerző mindenki, aki az adott kézirat létrejöttéhez önálló szellemi teljesítménnyel járult hozzá, feltéve, hogy ennek a teljesítménynek a kifejtésére egyébként nem volt köteles, illetve ezért egyéb ellentételezésben nem részesült.¹

SZERZŐI MINŐSÉGEK ÉS SZERZŐI SORREND Amennyiben sikerrel tisztáztuk, hogy kéziratunkban ki ismerhető el szerzőként, meg kell határoznunk, kit milyen szerzői minőségben tüntetnek fel. Az alábbiakban ehhez kívánok segítséget nyújtani egy rövid összefoglalással, az irodalomban kifejett álláspontokra alapozva (Benos et al. 2005; Baerlocher et al. 2007; Strange 2008).

A szerzők körében négy főcsoportot különítünk el, ezek pedig: az első szerző, az utolsó szerző, a levelező szerző és

a köztes szerzők. A szerepek egyébként nagyjából meg is szabják a szerzősorrendet, a köztes szerzők rangsorolását pedig – annak ellenére, hogy erre nézve is lehet találni ajánlásokat – a magam részéről értelmetlennek tartom, hiszen gyakorlati következménye ennek nincs.

Az első szerzővel kapcsolatban többnyire ismert, hogy ez a szerző az, aki a gyakorlati munka legnagyobb részét végezte. Mivel az irodalom is egyhangúlag így foglal állást, ezzel a kérdéssel tovább nem tartom szükségesnek foglalkozni.

Az utolsó szerző már jóval nagyobb vitákat kiváltó hely, főleg amiatt, mert ez a fő terepe a későbbiekben tárgyalandó betolakodó szerzőségnek. Az utolsó szerző vagy felelős szerző (senior author) általában a szerzősorrend utolsó helyét foglalja el. Ez a tény általában közismert, az utolsó szerző feladata és felelőssége viszont kevésbé. A legtöbb ajánlás és a téma irodalma szerint elvárható, hogy ez a szerző az a személy legyen, aki a kutatási munkát irányította és felügyelte, ahogyan az is, hogy ez a személy vállaljon felelősséget a munka tudományos minőségéért, és legyen képes a kézirat eredményeit önállóan is ismertetni. Elterjedt tévhit, hogy ez a szerzői hely a kutatóhely vagy intézmény vezetőjét mintegy „automatikusan” megilleti. Ez már csak a szerzőségről eddig elmondottak alapján sem lehetne így, az ezzel való visszaélés pedig kimondott etikai vétés (elég itt az MTA Tudományetikai Kódexére utalni). Az utolsó szerző tehát a kéziratban foglalt kutatásnak mintegy szellemi vezetője, a téma alapos ismerője, aki alkalmas arra, hogy az adott témában folyó kutatást összehangolja. Ez alapozza meg utolsó szerzői minőségét és azt, hogy később ezt a minőséget előmenetele érdekében súlyozottan felhasználhatja.

Az első és az utolsó szerzői minőség kapcsán röviden szólni kell a megosztott első és utolsó szerzőségről. Ez akkor kerül szóba, ha két vagy több szerző közül, hozzájárulásuk alapján, nem lehet egyértelműen a legkiemelkedőbbet megnevezni, és mindannyian megfelelnek az első/utolsó szerzőség kritériumainak. Ez bizonyos esetekben (pl. jelentős meunka-megosztást kívánó, sokoldalú vizsgálatoknál) valós nehézség lehet, de erkölcsi szempontból eléggé kérdéses: nehezen ellenőrizhető, hogy a szerzőséget valóban az egyenértékű hozzájárulás miatt osztották meg, vagy azért, mert valakinek szüksége volt egy első/utolsó szerzős közleményre. Természetesen emiatt önmagában nem vitathatjuk el az intézmény létjogosultságát, mégis azt gondolom, jobb, ha ezzel csak ritkán, valóban egyértelműen eldönthetetlen esetekben élünk, és ekkor is gondosan feltárjuk a kiterjesztés okát.

A levelező szerző (corresponding author) általában a legtöbb félreértéssel övezett szerzői minőség. Egyesek az utolsó szerzővel gondolják azonosnak (lehetséges ilyen egybeesés, de ez nem szükségszerű), mások azt gondolják, ez az első és az utolsó szerző mellett a harmadik olyan szerzői minőség, amely a tudo-

¹ Természetesen a kutatók legalább részben a kutatásért kapják a fizetésüket, ám ez általános ellentételezés, nem egy konkrét megoldás kidolgozásához vagy feladat megoldásához kötött.

mányos előmenetel szempontjából kiemelt jelentőségű (ilyen vonatkozása ennek a minőségnek nincs), és olyan vélekedéssel is találkoztam már, hogy ez a szerzőt csak azért jelölik ki, mert így szokás. Valójában a levelező szerzőnek (aki egyébként lehet az első vagy az utolsó szerző is) fontos feladatai vannak/lennie: azon felül, hogy ez a szerző tartja a kapcsolatot a folyóirat szerkesztőivel és (elfogadott közlemény esetén) az olvasókkal, neki kellene felügyelnie a szerzőséggel kapcsolatos kérdéseket is, és szükség esetén ő tájékoztat az egyes szerzők hozzájárulásáról is. A levelező szerző tehát a közleményt jegyző kutatócsoport arca a kívüljár felé.

A köztes szerzők kapcsán arra nézve alakult ki egyetértés, hogy az ő hozzájárulásuk nem éri el sem az első, sem az utolsó szerző szintjét. Ezen felül az ICMJE azt is hozzáteszi, hogy „a köztes szerzők sorrendjének tükröznie kell az egyes szerzők relatív hozzájárulását” (2), de véleményem szerint ettől akár el is lehet tekinteni, mivel egyfelől az egyes hozzájárulásokat sokszor meglehetősen nehézkes egyáltalán összehasonlítani egymással, másfelől pedig az első és az utolsó helyen kívül a szerzősorrend többi helyének hivatalosan nincs jelentősége. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy bizonyos értelemben a második és a harmadik hely mégis járhat némi (legalábbis erkölcsi) haszonnal, ugyanis a legtöbb folyóirat esetében az idézés az első három szerző nevének feltüntetésével történik, amelyet az et al. (és mások) rövidítés követ.

Végül röviden szólni kell a szerzők számának kérdéséről, amely az orvostudományi közlés területén már az 1990-es években felmerült (Onwude–Staines–Lilford 1993), de jól érezhetően máig nem oldódott meg (5). Egyes folyóiratok az azal védekeznek, hogy felső határt szabnak a szerzőszámoknak, ez viszont méltánytalan megalkuvásokhoz vezethet. Nehéz lenne meghatározni, mi is a legmegfelelőbb szerzőszám, bár az idézett cikkben (5) említett 5000 társszerző kétségtelenül sok. A szokásosnál több szerzőt indokolhat az igen összetett, akár földrészekben átívelő munka, de ilyen esetekben is van egy nehezen meghatározható, mégis jól érezhető határ, amely felett a szerzők hitelessége fordítottan arányos a névsor hosszával. Úgy gondolom, hogy a megoldás erre a nehézségre a szerzők részéről mindenképpen a szerzőségi feltételek következetes szem előtt tartása lenne, a szerkesztők részéről pedig a szerzői hozzájárulások részletezésének következetes megkövetelése.

A SZERZŐSÉGGEL KAPCSOLATOS LEGJELENTŐSEBB VISSZAÉLÉSEK Eddig főként a helyes gyakorlatról volt szó, de – ahogyan azt már a bevezetőben is említettem – a jelenlegi, tudománymérés által meghatározott (és korántsem hibátlan) előmeneteli rendszerben óhatatlanul előfordulnak visszaélések. Arról is volt szó, hogy a szerzőség különösen jelentős terepe ezeknek, hiszen a szerzői minőség határozza meg, hogy az adott kutató a közleményeit milyen mértékben és milyen módon tudja felhasználni saját előmeneteléhez. Az alábbiakban szinte csak felsorolásszerűen említek néhány olyan magatartást, amelyet a nemzetközi irodalom egyértelműen visszaélésként azonosít.

Az elítélt gyakorlatok dobogójának legfelső fokán a betolakodó szerzőség (coercive authorship) áll. Strange szerint ennek lényege abban áll, hogy valaki „a megfélemlítés taktikáját” alkalmazza annak érdekében, hogy szerző legyen (Strange 2008), bár a helyzet valójában ritkán ennyire drámai, talán helyesebb hatalmi helyzettel való visszaéléssről beszélni. A visszaélés leggyakoribb megvalósulási formája az, amikor egy intézményi vezető megköveteli vagy elvárja, hogy minden, az intézményben született közlemény utolsó szerzője ő maga legyen, függetlenül attól, hogy hozzájárult-e ezekhez bármilyen módon. Kwok ezt egyszerűen „publikációs parazitizmusnak” nevezi (Kwok 2005), és Breenre hivatkozik, aki az efféle viselkedést egyértelműen a közlési kényszer miatti, akár elmebetegségig fajuló személyiségtorzulásra vezeti vissza (Breen 2003). Látható, hogy ez a gyakorlat – kétségtelenül komoly erkölcsi véttség – igen jelentős indulatokat vált ki. Érthető is, hiszen az ilyen betolakodó nem csupán úgy követel helyet magának a szerzők között, hogy ezért semmit nem tett, de egyenesen a legfontosabb, egyébként a legnagyobb felelősséget feltételező helyre tart igényt.

Kevésbé heves indulatokkal övezett, de nem kevésbé megvetett visszaélési forma a szerzőség „ajándékozása” (honorary, guest or gift authorship) (Smith 1994; Zaki 2011). A lényeg itt is az, hogy olyan személy kerül a szerzők közé, aki semmit nem tett a munka megszületése érdekében, ezt azonban nem az utóbbi kényszeríti ki, hanem a szerző maga ajánlja fel. Ennek oka lehet tisztelet vagy barátság, de sokkal gyakrabban valamilyen előny reményében történik, beleértve ebbe azt is, hogy a „megajándékozott” neve esetleg javíthatja a kézirat elfogadásának esélyeit.

Kölcsönös szerzőség (mutual support authorship) esetén két (vagy több) szerző megegyezik abban, hogy mindkettőjük minden közleményének szerzői közé felveszi a másikat. Ezzel azt lehet elérni, hogy mindkét fél munkássága jelentősebbnek tűnik, mint a valóságban (Strange 2008).

Végül két átfedő gyakorlatról, a szerzőség megtagadásáról (denial of authorship) és a szellemszerzőségről (ghost authorship) kell szólnom (Gotzsche et al. 2007; Wislar–Flanagan–Fontanarosa–Deangelis 2011). Ez a két elnevezés, bár talán kissé eltérő hangsúllyal, de ugyanarra a jelenségre utal: valaki vagy valakik, önálló szellemi hozzájárulásuk ellenére, nem kerülnek szerzőként a cikkbe, és köszönetnyilvánításban sem részesülnek. Ez azok részéről, akiket feltüntetnek, plágiumként is értelmezhető, de – ahogyan ezt a következőkben látni fogjuk – egyben a szerzői jogok megsértése is.

A SZERZŐK JOGAI ÉS FELELŐSSÉGE „Az szerzőség és szerzősorrend, valamint a kézirat tartalma olyan kérdések, amelyekbe senkinek nem szabad, hogy beleszólása legyen azokon kívül, akik a kézirat alapjául szolgáló munkát elvégezték. Ha megengedjük, hogy mások ezekbe a kérdésekbe beleszóljanak, veszélyes példát teremtünk, aminek súlyos

következményei lehetnek a kutatásra, a közlésre és általában az akadémiai szabadságra nézve², – írja Kevin Strange a tárggyal foglalkozó összefoglalójában (Strange 2008). A magam részéről ezzel csak egyetérteni tudok, és azzal egészítem ki ezt az álláspontot, hogy ez nem csupán erkölcsi, de jogi kérdés is. Egy általam ismert esetben egy kutató írásbeli figyelmeztetésben részesült felettese részéről, és ennek indoka az volt, hogy egy kéziratot úgy nyújtott be egy folyóirathoz, hogy felettesének azt előzőleg nem bocsátotta rendelkezésére a tartalom felülvizsgálata és a benyújtás engedélyezése céljából. A felettes később azzal védekezett, hogy ő csupán az egyetem által biztosított szakmai ellenőrzési jogkörével élve járt el. Az eset külön érdekessége, hogy a kérdéses szerző és felettese azonos tudományterületen tevékenykedik.

Véleményem szerint a szerző helyesen és jogszerűen járt el, míg felettese jogsértő módon, hiszen bár az adott egyetem az egységvezetők számára valóban biztosít szakmai ellenőrzési jogot (és ez a tudomány művelésének tisztaságát biztosítandó igen fontos jogosultság), ez a jog nem terjeszkedhet túl azokon a korlátokon, amelyeket a hatályos jogszabályok – jelen esetben a szerzői jog szabályai – jelentenek.

A szellemi alkotások – ide értve a tudományos műveket is – az 1999. évi LXXVI. tv. (A szerzői jogról, a továbbiakban: Szt.) hatálya alá tartoznak (6). Az Szt. példálózó felsorolásban adja meg a hatálya alá tartozó alkotásokat, de ezen belül az irodalmi alkotások körében kiemeli a tudományos műveket:

Szt. 1. § (2) Szerzői jogi védelem alá tartozik – függetlenül attól, hogy e törvény megnevezi-e – az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotása. Ilyen alkotásnak minősül különösen: a) az irodalmi (pl. szépirodalmi, szakirodalmi, tudományos, publicisztikai) mű.

Az Szt. alapján a szerzőt – a törvény eltérő rendelkezése hiányában – kizárólagos jogosultság illeti meg alkotása felhasználása tekintetében:

Szt. 16. § (1) A szerzői jogi védelem alapján a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére.

A törvény igen egyértelműen fogalmazza meg, hogy bármilyen felhasználás (ide értve különösen az Szt. 10. § (1) alapján a nyilvánosságra hozatalt) és annak engedélyezése kizárólagosan a szerzőt illeti, így pedig könnyen belátható, hogy a példában szereplő vezető beosztású személy azért büntette meg az alá beosztott szerzőt, mert az a jogait gyakorolta. Ráadásul az elmarasztalás hivatkozási alapja az volt, hogy a vezető az alá beosztott szerző engedélyezési jogát szeretne volna elbitorolni, de nem járt sikerrel. Ez semmiképpen nem tekinthető jogszerű magatartásnak, és etikai szempontból mindenképpen aggályos az is, hogy a szerzővel azonos területen tevékenykedő vezető még nem közölt, új eredményeket tartalmazó kéziratot szeretett volna „engedélyezni”.

Természetesen más a helyzet az úgynevezett szolgálati művekkel. Ezek olyan tudományos munkák, amelyeket szerzőik kötelezettségéből eredően hoznak létre. A zavar elkerülése érdekében fontos kiemelni, hogy a szolgálati mű esetén meghatározott alkotás létrehozásáról van szó. Erről azért fontos szólni, mert például kutatási eredmények rendszeres közlése általában minden egyetemi oktató-kutató munkaköri kötelessége. Ez azonban általános kötelezettség, és magára a tevékenységre vonatkozik.³ Ezzel szemben például, ha egy egyetem külön szerződést köt valamely oktatójával egy könyv megírására, akkor már szolgálati műről beszélünk, és ebben az esetben az egyetem már mint az adott mű megrendelője lép fel, így természetesen joga van a készülő művel kapcsolatban észrevételeket tenni, akár kifogást emelni, és a szerzői jogi viszonyok is egészen másként alakulnak.

A tudományos szakcikknek nem tartoznak a szolgálati művek körébe, és ez nagyon fontos biztosíték arra, hogy a megszülető közlemények nem valamiféle központi akaratot vagy anyagi érdeket tükröznek. A Szegedi Tudományegyetem például ezt a kivételt Szellemitulajdon- kezelési Szabályzatában (7) nevesíti is:⁴

3.§/c) Ha a szerzői mű elkészítése az alkotó munkaviszonyból folyó kötelessége (különösen az Egyetem által benyújtott pályázat keretében létrehozott művek), a vagyoni jogokat a mű átadásával az alkotó jogutódjaként törvény erejénél fogva az Egyetem szerzi meg. Nem szolgálati művek a kutatási tevékenységgel összefüggésben készített tudományos publikációk, szakirodalmi művek.

² The only people who should decide authorship, order of authorship, and content of a scientific paper are those who did the work. To allow others to make such decisions represents a dangerous precedent with considerable negative consequences for the research and publication process and academic freedom.

³ Az ismertetett esetben a felettes ellenőrzési joga a közlést illetően éppen ezért arra terjedt volna ki, hogy a kutató végez-e ilyen tevékenységet. Erre egy internetes keresés természetesen bőven elegendő lett volna. A tartalom kontrollját a peer review keretében a bírálóknak kell elvégeznie.

⁴ Úgy tűnik, ez a megoldás a magyarországi egyetemek közt egyedi, de minden hozzáférhető szabályzatból (pl. ELTE, NYME, PTE) legalább az világosan kiolvasható, hogy hatályukat csak olyan alkotásokra kívánják kiterjeszteni, amelyek vagyoni gyarapodást eredményezhetnek. A kutatási közlemények szolgálati művek körébe vonása – a bejelentési és dokumentációs kötelezettség miatt – szinte ellehetetlenítené a rendszeres közlést.

Többszerzős közlemények esetén minden szerző rendelkezik a törvényben foglalt szerzői jogokkal, amit az is kifejez, hogy a legtöbb nemzetközi folyóirat a szerzői jogok átruházására szolgáló nyomtatványon (Copyright Transfer Agreement) minden szerző aláírását elvárja. Amennyiben ez nem így van, a folyóirat általában azt kéri, hogy a szerzők válasszának maguk közül egyet, aki vállalja annak felelősségét, hogy mindannyiuk nevében átruhazza a jogokat, de még ekkor is kimondottan minden szerzőről van szó.

A szerzők engedélyezési joga nem csupán harmadik személyek felé él: korábban már említettük, hogy a szerzőkénti minősülésnél a kézirat jóváhagyása szinte minden szabályzatban és útmutatásban hangsúlyos követelmény. Követelmény, ugyanakkor jogosultság is. Nem megengedhető, hogy kéziratot úgy nyújtsanak be, hogy akár egy szerzőtárs is elessen annak a lehetőségétől, hogy észrevételeket tegyen, hiszen ilyen módon a szerzőtársak fosztják meg engedélyezési jogától. Szinte kivétel nélkül az összes színvonalas nemzetközi folyóiratnál jellemző, hogy a benyújtás folyamán a felelős szerzőt nyilatkoztatják arra nézve is, hogy minden szerzőtárs jóváhagyta-e a kéziratot. Ha ez a jóváhagyás mégsem valósult meg minden érintett részéről, a kézirat benyújtása pedig mégis megtörténik, a jogsérelmet elszenvedett szerzőtársak kezdeményezhetik a közlemény visszavonását.

Végül szintén etikátlan és egyben jogsértő gyakorlat, ha valakit hozzájárulása ellenére kihagynak a szerzők közül. Az Szjt. ugyanis nevesíti a szerzőnek azon jogát is, hogy nevét feltüntessék:

Szjt. 12. § (1) A szerzőt megilleti a jog, hogy művén és a művére vonatkozó közleményen - a közlemény terjedelmétől és jellegétől függően - szerzőként feltüntessék. A szerzőt a mű részletének átvétele, idézése vagy ismertetése esetén is meg kell jelölni. A szerző a neve feltüntetéséhez való jogot a felhasználás jellegétől függően, ahhoz igazodó módon gyakorolhatja.

Már az itt idézett néhány törvényi szakaszból is látható, hogy a szerző Magyarországon is széles körű jogosítványokkal rendelkezik alkotásait illetően, számára a törvény úgyszólván teljes autonómiát garantál. Ez a teljes önrendelkezés viszont kétélű kard: egyfelől csak helyeselhető, hogy a tudományos munka befolyásmentessége és az eredmények ilyen szinten védelmezettek, másfelől így a külső ellenőrizhetőség megszűnik, ezért a kéziratok tulajdonképpeni valóságtartalma csak a szerzők előtt ismert. Éppen ezért szükséges, hogy a szabadságnak ez a foka ugyanilyen mértékű erkölcsi felelősséget alapozzon meg a kézirat tartalmára vonatkozóan éppen úgy, ahogyan a szerzőség kérdéseiben is.

ZÁRÓ GONDOLATOK Látható, hogy bár a közlés etikájának csak kis részterülete, a szerzőség igen komoly kérdéseket vet fel. Ezek a kérdések jobbra annak a törésvonalnak

a mentén kristályosodnak ki, amelyeket a szerzői autonómia és a közlési kényszer találkozása hoz létre.

Jelen rövid áttekintéssel útmutatást kívántam nyújtani azoknak a munkatársaknak, akik szerzőségi kétkedésekkel küzdenek, esetleg szerzőségi vitáik várnak eldöntésre, és ezeket a kérdéseket etikus, jogszerű módon kívánják megoldani. Természetesen nem gondolom, hogy az elvek felmutatása legyőzi a mindenáron közlés megélhetési kényszerét és az ebből fakadó rendellenességeket, de nem is gondolom, hogy erre a lehetetlen célra törekednünk kellene. Egyfelől, a tudomány haladása alapján valószínűsíthető, hogy a szerzők túlnyomó hányada még mindig nem él vissza a jogaival, legalábbis nem olyan módon, hogy az a tudomány kárára váljon. Másfelől, a tájékoztatás mai hatékonyságát és a nyilvánosság fokát tekintve valószínűtlen, hogy nyilvánvaló hazugságok és tévtanok hosszú időn keresztül cáfolat nélkül maradhatnának, ahogyan erre a bevezetőben említett esetek is rámutatnak.

Összességében úgy vélem, a tudomány immunitása elég erős, hogy a valóban jelentős csalásokkal szembeszálljon, a kisebb, jelentéktelen csúsztatások pedig azt az árat jelentik, amelyet a szabad tudományos alkotásért fizetünk. A tudományos alkotás szabadsága pedig az a talaj, amelyből az igazán jelentős eredmények is kisarjadnak, így valószínűleg sokkal többet vesztenénk, ha a szerzői önrendelkezést korlátozni igyekeznénk csak azért, hogy a rendszer teljesen csalásbiztos legyen.

IRODALOM

- Baerlocher, M. O. – Newton, M. – Gautam, T. – Tomlinson, G., – Detsky, A. S. 2007. The meaning of author order in medical research. *Journal of investigative medicine: the official publication of the American Federation for Clinical Research* 55(4): 174–180.
- Bennett, D. M. – Taylor, D. M. 2003. Unethical practices in authorship of scientific papers. *Emergency medicine* 15(3): 263–270.
- Benos, D. J. – Fabres, J. – Farmer, J. – Gutierrez, J. P. – Hennessy, K. – Kosek, D. – Wang, K. 2005. Ethics and scientific publication. *Advances in physiology education* 29(2): 59–74.
- Bösze Péter – Palkovits Miklós 2006. *Tudományos közlemények írása, szerkesztése és értékelése*. NOK Kiadó, Budapest.
- Breen, K. J. 2003. Misconduct in medical research: whose responsibility? *Internal medicine journal* 33(4): 186–191.
- Burman, K. D. 1982. "Hanging from the masthead": reflections on authorship. *Annals of internal medicine* 97(4): 602–605.
- Claxton, L. D. 2005. Scientific authorship. Part 2. History, recurring issues, practices, and guidelines. *Mutation research* 589(1): 31–45.
- Cyranoski, D. 2012. Retraction record rocks community. *Nature* 489(7416): 346–347.
- Gaál Csaba 2007. *Szakírás. Bevezetés a tudományos munkák értékeléséhez, írásához*. Medicina, Budapest.
- Gligor, J. 2008. A tudományos kutatás és a publikálás etikai kérdéseiről. *Hadtudomány* (3–4): 140–152.
- Gotzsche, P. C. – Hrobjartsson, A. – Johansen, H. K. – Haahr, M. T. – Altman, D. G. – Chan, A. W. 2007. Ghost authorship in industry-initiated randomised trials. *PLoS medicine* 4(1): e19.

Kwok, L. S. 2005. The White Bull effect: abusive coauthorship and publication parasitism. *Journal of medical ethics* 31(9): 554–556.

McKneally, M. 2006. Put my name on that paper: reflections on the ethics of authorship. *The journal of thoracic and cardiovascular surgery* 131(3): 517–519.

Onwude, J. L. – Staines, A. – Lilford, R. J. 1993. Multiple author trend worst in medicine. *Bmj* 306(6888): 1345.

Palkovits, M. 2005. A tudományelemzés módszerei – A tudományos közlés szempontjai és etikája. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 11–48.

Service, R. F. 2002. Scientific misconduct. Bell Labs fires star physicist found guilty of forging data. *Science (New York, N.Y.)* 298(5591): 30–31.

Smith, J. 1994. Gift authorship: a poisoned chalice? *Bmj* 309(6967): 1456–1457.

Strange, K. 2008. Authorship: why not just toss a coin? *American journal of physiology. Cell physiology* 295(3): C567–575.

Wislar, J. S. – Flanagan, A. – Fontanarosa, P. B. – Deangelis, C. D. 2011. Honorary and ghost authorship in high impact biomedical journals: a cross sectional survey. *Bmj* 343: d6128.

Zaki, S. A. 2011. Gift authorship – A cause for concern. *Lung India : official organ of Indian Chest Society* 28(3): 232–233.

(1) A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Szabályzata. http://mta.hu/data/cikk/12/28/61/cikk_122861/doktori_szabalyzat_

modositasokkal_egyseges_szerkben_20111206_%282%29.pdf (2015. június 4)

(2) International Committee of Medical Journal Editors. Defining the Role of Authors and Contributors.

<http://www.icmje.org/recommendations/browse/roles-and-responsibilities/defining-the-role-of-authors-and-contributors.html> (2015. június 2.)

(3) A Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexe. <http://mta.hu/cikkek/tudomanyetikai-kodex-122151> (2015. május 28.)

(4) Authorship Guidelines. <http://hms.harvard.edu/about-hms/integrity-academic-medicine/hms-policy/faculty-policies-integrity-science/authorship-guidelines> (2015. május 28.)

(5) Priego, Ernesto. Long author-lists on research papers are threatening the academic work system. *The Independent Online* 2015. május 27. (2015. június 3.)

(6) 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900076.TV (2015. június 2.)

(7) A Szegedi Tudományegyetem Szellemitulajdon-Kezelési Szabályzata. <https://www.u-szeged.hu/download.php?docID=1290> (2015. június 1.)

Vitathatatlan, hogy az orvosok közötti nemzetközi kapcsolattartás és a mai tudományos világ nyelve az angol. A *nemzeti nyelv* azonban a gondolkodás és a kutatás elengedhetetlen eleme és alapja, amely minden országban hosszas fejlődés eredményeként jött létre. Így nézve valamely nyelv elangolosodása az orvosi képzés és továbbképzés kulturális atavizmusával egyenlő. Az orvosnak nem csak joga, de kötelessége is a tudomány anyanyelvi ápolása és fejlesztése.

Gaál Csaba

Gondolatok a német orvosi nyelv helyzete kapcsán. *MONy* 2004;1:11–12.

Külföldön járt, nyelvileg igénytelen kollégára vallanak az idegen szavak ott, ahol semmi keresnivalójuk.

Pakodi Ferenc (levél a szerkesztőséghez) *MONy* 2005;1:4.